

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.15>

STRUKTURALNO-SEMANTYCZNE I PRAGMATYSTYLICZNE CECHY FUNKCJONOWANIA ZDAŃ JEDNOWYRAZOWYCH W PROZIE IWANA FRANKI

Alona Kucher

*aspirantka Katedry Języka Ukraińskiego Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Grinczenki
(Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-9056-7697

a.kucher.asp@kubg.edu.ua

Adnotacja. Artykuł poświęcono analizie jednego ze składniowych środków ekspresji – zdań jednowyrazowych. Na co dzień rozważana jest historiografia badań nad tego typu zdaniami oraz główna przesłanka ich powstania i funkcjonowania. Opisano główne cechy ich natury semantyczno-gramatycznej. Ustala się, że zdania jednowyrazowe są wynikiem dekonstrukcji formalnego wyrażenia myśli odnoszącej się do liniowego zasięgu i liczby składników. Zauważono, że inny stan częściomowny wskaźników takich zdań przyczynia się do rozszerzenia ich pragmatycznego potencjału. Przeprowadzono semantyczną klasyfikację wszystkich ustalonych typów zdań jednowyrazowych (twierdzących, pytających, negatywnych, motywacyjnych, apelacyjnych, emocjonalno-oceniających (wykrzyknikowe, rzeczownikowe), etykietowych, onomatopei). Najczęściej używane są twierdzące (22%) i emocjonalno-oceniające (22%), najmniej apelacyjne (1,5%). Wyniki analizy ilościowo-statystycznej pokazały dynamikę funkcjonowania zdań jednowyrazowych w pracach różnych okresów twórczości I. Franki. Zdania jednowyrazowe są bardziej charakterystyczne dla mowy postaci, która jest reprodukcją procesu komunikacji na żywo.

Słowa kluczowe: zdania jednowyrazowe, funkcje zdań jednowyrazowych, semantyka zdań jednowyrazowych, pragmatyka mowy artystycznej, składnia ekspresyjna, komunikacja artystyczna, Iwan Franko.

STRUCTURAL-SEMANTIC AND PRAGMATIC STYLISTIC FEATURES OF THE FUNCTIONING OF UNARTICULATED SENTENCES IN IVAN FRANKO'S FICTION

Alona Kucher

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language
Borys Hrinchenko University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-9056-7697

a.kucher.asp@kubg.edu.ua

Abstract. The article is devoted to the analysis of one of the syntactic means of expressiveness – non-articulated sentences. The historiography of the study of sentences of this type and the main prerequisite for their emergence and functioning are briefly considered. The leading features of their semantic and grammatical nature are described. It was determined that non-articulated sentences is the result of the deconstruction of the formal expression of thought, which is related to the linear extent and number of components. It is noted that the different part-language status of indicators of such sentences contributes to the expansion of their pragmatic potential. Semantic classification of all found types of non-articulated sentences (affirmative, interrogative, negative, persuasive, appellative, emotional-evaluative (exclamatory, noun), etiquette, onomatopoeia) was carried out. The most used are affirmative (22%) and emotionally evaluative (22%), the least – appellative (1.5%). The results of the quantitative and statistical analysis demonstrated the dynamics of the functioning of the unarticulated sentences in the works of different periods of I. Franko's work. Unarticulated sentences are more characteristic of characters' speech, which is a reproduction of the process of live communication.

Key words: unarticulated sentences, functions of unarticulated sentences, semantics of unarticulated sentences, pragmatics of artistic speech, expressive syntax, artistic communication, Ivan Franko.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

Альона Кучер

*аспірантка кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-9056-7697

a.kucher.asp@kubg.edu.ua

Анотація. Статтю присвячено аналізу одного зі синтаксичних засобів експресивізації – нечленованих речень. Побіжно розглянуто історіографію дослідження речень такого типу й головну передумову їх виникнення та функціонування. Описано провідні особливості їхньої семантико-граматичної природи. Визначено, що нечленовані

речення є результатом деконструкції формального вираження думки, що стосується лінійної протяжності та кількості компонентів. Зауважено, що різний частиномовний статус показників таких речень сприяє розширенню їхнього прагматичного потенціалу. Здійснено семантичну класифікацію всіх зафіксованих типів нечленованих речень (стверджувальні, питальні, заперечні, спонукальні, апелятивні, емоційно-оцінні (вигуківі, іменникові), етикетні, звуконаслідування). Найбільш вживаними є стверджувальні (22%) та емоційно-оцінні (22%), найменш – апелятивні (1,5%). Результати кількісно-статистичного аналізу продемонстрували динаміку функціонування нечленованих речень у творах різних періодів творчості І. Франка. Нечленовані речення є більш характерними для мовлення персонажів, що є відтворенням процесу живого спілкування.

Ключові слова: нечленовані речення, функції нечленованих речень, семантика нечленованих речень, прагматика художнього мовлення, експресивний синтаксис, художня комунікація, Іван Франко.

Вступ. Нечленовані речення (НР) створюють потужний корпус одиниць експресивного синтаксису й набувають системного характеру функціонування, оскільки чи не найбільшу частину творів займає саме комунікація героїв, їхні роздуми або ж авторське мовлення, яке теж рясніє нестандартними синтаксичними елементами, що змінюють пропозиційну актуалізацію на граматичному рівні.

Короткий огляд публікацій з теми. Історіографія дослідження НР свідчить про фрагментарність дослідницького інтересу до них ще з к. XIX – поч. XX ст. Проте ці пошуки обмежувались побіжним розглядом нечленованих структур у контексті опису інших мовних категорій. Згодом науковці активніше обирали НР об'єктом свого дослідження. Завдяки посиленій увазі до сутності НР створено ряд лінгвістичних праць, авторами яких є: І. Вихованець, М. Вінтонів, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, М. Каранська, М. Кобилянська, І. Слинько, К. Шульжук та ін. Студіюванню НР присвячено й чимало вузькоспеціалізованих наукових розвідок (О. Гурко, О. Земська, О. Кузьмич, О. Куц, М. Личук, Г. Ситар, О. Шатілова, А. Шиць та ін.).

Проте їхня неоднорідність проявляється в різних аспектах їхнього вираження, що й провокує потребу їх всебічного аналізу та систематизації за багатьма критеріями. Окрім вироблення теоретико-методологічних засад в студіюванні НР виникає потреба в описі їх функціонування, зокрема в художній літературі. Нечленовані конструкції ще не ставали об'єктом дослідження у Франковій прозі, що також засвідчує актуальність практичного їх опрацювання.

Метою наукової статті є опис семантико-синтаксичних, прагмастилістичних та функційних параметрів НР у художніх творах Івана Франка. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: 1) з'ясування специфіки функціонування НР; 2) виявлення семантико-синтаксичних особливостей НР; 3) визначення функційного навантаження НР у художніх творах Івана Франка; 4) з'ясування прагмастилістичного потенціалу НР; 5) здійснення кількісно-статистичного аналізу виявлених НР.

Матеріали дослідження. Матеріалами дослідження є художні твори І. Франка: «Петрії й Довбушуки» (1 ред.), «Борислав сміється», «Перехресні стежки», «Петрії й Довбушуки» (2 ред.). Вибір таких текстів спровокований бажанням дослідити динаміку функціонування НР у різні періоди творчості письменника, що дозволило б частково простежити особливості еволюції письменницького стилю І. Франка.

Результати та їх обговорення. НР є структурно не розкладними, граматично не повними, але семантично повними синтаксичними структурами. Специфікою висловлення думки в НР є те, що «вона не має чіткого формально-синтаксичного й семантико-синтаксичного членування, тобто не втілена у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах» (Вінтонів, 2018: 190).

НР наповнені великим спектром емоційності, різноманітністю морфологічного маркування та кількісним наповненням, що значно розширює їхні функційні можливості та впливає на виконання прагматичних завдань твору. Важливою передумовою появи та функціонування НР є певні мовні та мовленнєві принципи, що регламентують сам процес спілкування. Це принцип економії мовлення, що передбачає мінімізацію мовних засобів для вираження значного обсягу інформації. Другий принцип полягає в автоматизмі мовлення, який набуває свого змісту в умовах багаточастотності повторення певних мовленнєвих ситуацій і, як результат, призводить до шаблонності або стандартності мовленнєвого вираження. Третім принципом є лінійно-динамічний, який впливає на структурно-граматичну організацію усного мовлення, зокрема й появу НР. Він полягає в особливій побудові висловлення, в якому інформацію подають частинами, послідовно, відповідно в процесі мовлення головні інформаційні центри займають ініціальну позицію та стають визначальними (Личук, 2009: 615-617).

Розрізнення семантичних та структурних типів НР традиційно оперте на потенційність опису позамовної дійсності, частиномовний статус складників НР та кількісні показники з урахуванням їхньої позиційної варіативності.

Аналіз художнього доробку І. Франка свідчить про те, що НР функційно є досить поширеними, вирізняються яскравим смисловим навантаженням і формальним вираженням оскільки, окрім вигуків, часток та модальних слів, до їхнього складу входять й інші частини мови.

У зв'язку зі своєю комунікативною зорієнтованістю на діалогічність мовлення НР відрізняються не лише формально-синтаксичними показниками, а й семантико-синтаксичними, стилістико-функційними особливостями та емоційно-експресивним забарвленням, у результаті чого відбувається формування відповідних груп НР за значенням: стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, етикетні (Кулик, 1961: 317, Шульжук, 2004: 139). На нашу думку, цей список варто розширити, додавши ще апелятивні НР та окремою групою – звуконаслідування (Таблиця 1. Семантична класифікація НР).

Семантична класифікація НР

Види НР	«Петрії й Довбушуки» (1 ред.)	«Борислав сміється»	«Перехресні стежки»	«Петрії й Довбушуки» (2 ред.)	Усього	
Стверджувальні	27	52	102	11	192	22%
Питальні	13	19	34	13	79	9%
Заперечні	15	19	67	7	108	12%
Спонукальні	14	12	26	9	61	7%
Апелятивні	4	3	6	3	16	1,8%
Емоційно-оцінні:	35	31	97	29	193	22%
Вигуківі	31	31	90	27	180	20,5%
Іменникові	4	0	7	2	13	1,5%
Етикетні	46	17	59	32	154	17,5%
Звуконаслідування	9	15	52	0	76	8,7%
Усього	163	168	443	104	878	100%

Семантична спеціалізація кожної з груп полягає в позначенні конкретної мовленнєвої комунікації, на яку впливає контекст ситуації, мета спілкування, інтенції, бажання співрозмовників тощо, і, відповідно, виражають емоційно-оцінні, заперечні чи позитивні реакції учасників комунікації, спонукування до дії, слів, апелятивність до співрозмовника, питання тощо.

За семантичною кваліфікацією емоційно-оцінні НР традиційно поділяють на: 1) емоційно-оцінні вигуківі НР; 2) емоційно-оцінні іменникові НР. Варто зазначити, що в результаті кількісного відбору суттєво переважають саме емоційно-оцінні вигуківі НР, які мають досить багато модально-експресивних значень: іронія, насмішка, обурення, огида, недовіра тощо та виражені здебільшого вигуками або поєднанням вигуків з іншими частинами мови: – *Ви дурні! Що вам, – каже, – правуватися з паном за якусь толоку? Що тота толока варта? Тьфу! Я вам не те скажу* (Франко, 1978с); – *Ого! – відкинув незнайомий. – Ви мене не знаєте, але я вас – то так, як свою кишеню!* (Франко, 1978а). У досліджуваних романах віднайдено чимало емоційно-оцінних вигуківих речень, де в ролі вигуків автор використовує слово **Бог** та його похідні, які утворюють чимало варіантів іменних вигуківих словосполучень: – *Боже мій! І отак живуть люди! – ледве промовив він* (Франко, 1978с); – *Борони Боже!* – з жаргливим обуренням мовив Євгеній (Франко, 1978с); – *Боже милосердний, – скрикнула вона, – що то може бути? Та коби ще деякої пакості не народило?* (Франко, 1978а); – *Господи боже!* – аж скрикнув Матій, – *так се ж значить, що тепер би може виграти процес?* (Франко, 1978b). Окрім цього, у результаті дослідження зафіксовано випадки функціонування усталених словесних поєднань, яким притаманні вигуківі модально-експресивні значення та які функційно переходять до класу вигуків: – *Та за що, про що? – питав Олекса, встаючи і випростовуючися, і впер свій зір у лице брата. – От і маси! Ти допитусися, немовби не знав, як може чоловіка біда вчепитися на гладкій дорозі* (Франко, 1978d); часто вжито сполучення побожних слів: – *А най бог боронить! Мамко, що ви говорите!..* (Франко, 1978b); – *А я прецінь о тім не сумніваюся! Хрань боже! Де ж би я міг подумати, щоби мій давний «товариш» не був чесним чоловіком* (Франко, 1978а); зрідка – сполучення слів лайливого значення: – *Тьфу на тебе! Відступися геть, чортяко! Ні н'єш, ні говориш, тільки мені своїм відьомським поглядом густ відбираєш! Махай спати!* (Франко, 1978с); – *В гори? А що ж він там робит?.. – Га, що він там робит? Чортів їх батько знає!* (Франко, 1978а).

Емоційно-оцінні іменникові НР у досліджуваних творах мають значно менший кількісний показник з усіх віднайдених емоційно-оцінних НР. НР такого типу виражені іменником або іменником зі залежним від нього прикметником або займенником і позначають певне ставлення до слів, дій співрозмовника, ситуації, подій тощо, нашаровуючи психоемоційні відтінки значень та надаючи власну емоційну оцінку тому, про кого або про що йде мова: – *Дурниця! Що там думати про се! Ходім! Передихаєш, а потім я би радив конче це зайти до Стальського* (Франко, 1978с); – *Славлят про тебе, що ти патріот. – Байка! – відрік коротко Андрій. – Байка! – крикнула Дося* (Франко, 1978а). Варто наголосити, що суттєвою та відмінною рисою таких речень від номінативних є те, що в емоційно-оцінних НР відсутнє номінативне значення, вони не вказують на буттєвість, а лише надають певну особисту оцінку героя на все, що відбувається навколо нього, відображають його ставлення до цього та наділені емоційно-окличною інтонацією. Окрім цього, у правильному граматичному розмежуванні емоційно-оцінних НР та неповних двоскладних вагомим є коментар Б. Кулика про те, що «в неповному реченні присудок стоїть у тому самому числі, що й неназваний підмет (в однині збіг був би і в роді), а в слові-реченні такого узгодження немає, що також посилює узагальненість емоційної оцінки» (Кулик, 1961: 327). Наприклад: «*Варвар'я! Погань! Нелюд! Адже вона божеволіє з терпіння, сама не знає, що з нею діється! Адже, побачивши мене, вона мов остовпіла, нездібна була слова промовити. Адже він знущується над нею, кожним словом шпигає, кожним позирком ранить, кожним рухом топче її...*» (Франко, 1978с), де перші речення **Варвар'я! Погань!** правильним буде кваліфікувати як емоційно-оцінні НР, оскільки демонструють експресивність оцінки персонажа, його ставлення до своєї дружини, натомість речення **Нелюд!** варто розглядати як двоскладне неповне із пропущеним підметом *він*.

Другою за кількістю зафіксованих випадків є група вигуків НР, виражених вигуками-етикетними формами. Досліджувані твори І. Франка рясніють НР такого типу, що свідчить про високу культуру та глибоку моральність українського народу, на чому й хотів наголосити сам автор. Наприклад: – *Ну, але принаймні буду знати, що за люди – бориславські робітники!.. Бувайте здорові!..* (Франко, 1978b); – *Добре полудні!* – *поздоровив його якийсь жидок, котрого догнав по дорозі.* – *Добре здоров'є!* (Франко, 1978a). Частими є випадки функціонування НР у вигляді етикетних формул, в яких використано слова *Ісус, Бог, божий, божа та ін.*, що демонструє побожність жителів Галичини, і багато з таких речень містять, окрім привітання, значення побажання добра та божої прихильності своєму співрозмовнику, наприклад: – *Слава Ісусу Христу!* – *відізвася на раз грубий голос за плечима о. Ізидора. Він обернувся і відповів:* – *Слава навіки!* (Франко, 1978d); – *Най вас Бог благословить! Най вас Бог благословить!* (Франко, 1978c); – *Дай боже добрий день!* – *сказав він слабим голосом, стаючи близь майстра* (Франко, 1978b). Частими також зафіксовано етикетні НР на позначення подяки, прохання тощо, здебільшого виражені особовими формами першої особи однини, наприклад: – *Добре кажете, мамо! І я сам так гадаю. Дякую вам!* (Франко, 1978b); – *Прошу, прошу, будьте ласкаві!* – *просив сліпий.* – *Ти, провідник, чому ми не укрійш хліба?* (Франко, 1978a); – *Прошу сидати! Може, цигарко, отче добродію? Прошу!* *Ну, що ж там чувати з приготуванням до нашого віча?* (Франко, 1978c).

Особлива група НР, третя за кількісними показниками – звуконаслідування, які є умовним відтворенням певних звуків природи або людських емоцій, тобто є прямими мовленнєвими відповідниками зовнішнього світу. Варто зазначити, що у творах функціонують здебільшого НР звуконаслідування на позначення людських емоцій, зокрема сміху, але їхньою особливістю є фонетична варіативність, що зумовлена індивідуальною артикуляцією героїв та атмосферою комунікації. Такі звуконаслідування володіють різним ступенем вияву ознаки фізіологічного мовленнєвого наслідування, наприклад, легку насмішкуватість: *По хвилі бездушного остовпіння пізнав його Ленько. Зміненим, дитинячим голосом пролетав він:* – *А що? Нема! Пусто? Хі, хі, хі! Ходи, ходи, – я ти покажу! Я знаю, покажу тобі* (Франко, 1978a); іронічність або зверхність емоційного прояву: – *Хе-хе-хе,* – *сказав насмішливо Герман,* – *в світ без грошей не втече, а впрочім...* (Франко, 1978b); емоційну згрубілість – *Га, га, га, га!* – *рикнула страшна мара, кидаючися затекло на Олексу.* – *Я прецінь маю тебе, я прецінь знайшов тебе!.. Ми разом, разом, разом! Ги, ги, ги!..* (Франко, 1978a). Поодинокими є випадки функціонування звуконаслідувань на відтворення звуків природи та тварин: «*Пі-ні-ні!*» – *запищала пташина, перхаючи і ховаючись по кутах, однак Леон живо зловив її і виняв з клітки* (Франко, 1978b); – *Я зараз! Я зараз!* – *шептала Регіна, скочила до своєї спальні і почала надягати шубу.* ***Тра-та-та! Тра-та-та! Тра-та-та!*** – *лунало крізь рев вихру на вулиці ось-ось під її вікнами* (Франко, 1978c) *та ін.*

Четвертою групою за підрахунками виявлених випадків функціонування вигуків НР є група НР, які виражають спонукання до слів, дій, вчинків тощо і представлені стержневими вигуками *Ну, Ану, Ану-ко, Ану-но, Ануте:* – *Ну, Герщику! Будеш присягати,* – *обернувся суддя до свідка* (Франко, 1978c). Вигуків НР із коротким вигуком *Ну* позначають більшу ритмічність спонукання, інші – демонструють мовленнєву розлогість репліки, що призводить до легшого інтонування самого прохання персонажів. У досліджуваних творах вигуків НР на позначення помірною (звичайною) спонукання до дії тощо виявлено трішки менше, ніж вигуків із категоричним спонуканням. НР, ядровим синтаксичним елементом яких є вигук категоричного спонукання, виражені здебільшого інтер'єктивованими частинами мови та фразеологічними одиницями, які виступають у ролі вигуків та набувають категоріального значення вигуків, у зв'язку з чим підвищується емоційно-експресивне забарвлення висловленого в репліках, наприклад: – *Ану, Бенедю, тумане якийсь! Не чуєш, що пан будовничий кажуть раст бити?.. Живо!* (Франко, 1978b); – *Але тихо! Ша! Не робіть скандалу!* – *втишували Стальського його товариші, яким досить неприємно було, що встрягли в сю історію, в якій почали підозрівати просту напасть Стальського* (Франко, 1978c); – *А що там? – запитав.* – *Пст! Відстаньмо від них! Ходи сюди в закуток!* – *шептав Шварц* (Франко, 1978c). Деякі з них набувають форми лайливих виражень, що позначають категоричність, певну зухвалість по відношенню до свого співбесідника та імпульсивність у висловленнях, наприклад – *Ідіть собі до чорта!* – *крикнув я на них.* – *Там будете акурат пасувати!* (Франко, 1978b); – *Марш до чорта, дранце!* – *крикнув знов Довбушук і, відвинувши руку, пхнув нещасну в груди так сильно, що була би, навірно, упала на землю, если би її не була задержала стіна* (Франко, 1978a) *та ін.* Завдяки інтер'єктивності різних частин мови у випадках категоричного волевиявлення або спонукання до чогось збільшується значеннєвий спектр вигуків цього розряду, і, як наслідок, інтер'єктивовані лексичні одиниці зазнають функціонального переосмислення і часто набувають застиглої форми, втрачаючи свою лексико-граматичну природу.

Найменш уживаними в ролі НР є вигук звернення уваги, які є двокомпонентними (*Ей, ов*) або трикомпонентними (*Гей, гов*), поодинокі – чотирикомпонентними (*Агов*), наприклад – *Ей, пане!* – *гірко промовив селянин.* – *Вам то дурниці, а нам... Нашим дітям... Адже то війна, то не жарти* (Франко, 1978c); – *Гурра! Гей!* *А скобочи-но го, най ся рушає!* – *закричали весело робітники* (Франко, 1978b). Попри те, що у вигукових НР, які функціонують на позначення звернення уваги героя на свого співрозмовника, вони володіють градаційним емоційним навантаженням – від нейтрального звернення: *Та старий, очевидно, не був завидючий і, коли поводитор перестав пити, та хотів покласти йому фляшку назад у торбу, сказав:* – *Агов! Може би, й ті газди напилися?* (Франко, 1978d) до звернення з посиленням емоційності висловленого: *Але гов? Хто ж се панна молода? Хто та, що сидить обік нього на лавочці, і похитує головою, і з сонячним усміхом приймає gratуляції?* (Франко, 1978c).

Типи НР із семантикою ствердження, заперечення або запитання є широко вживаними автором (Шульжук, 2004: 139-142) (Таблиця 2. Семантичні групи стверджувальних, заперечних, питальних НР у творах І. Франка).

Таблиця 2

Семантичні групи стверджувальних, заперечних, питальних НР у творах І. Франка

Різновиди НР	«Петрії й Довбушуки» (1 ред.)	«Борислав сміється»	«Перехресні стежки»	«Петрії й Довбушуки» (2 ред.)	Усього	
СТВЕРДЖУВАЛЬНІ:						
Власне стверджувальні	10	27	46	3	86	44,7%
Модальне значення згоди	13	18	48	7	86	44,7%
Ствердження міркувань самого мовця	3	1	3	-	7	3,7%
Ствердження чи згода+підсумок	1	6	5	1	13	6,9%
Усього:	27	52	102	11	192	100%
ЗАПЕРЕЧНІ:						
Власне заперечні	4	10	40	4	58	54%
Модальне значення незгоди, заперечення	3	5	3	-	11	10%
Заперечення самому собі	8	4	24	3	39	36%
Усього:	15	19	67	7	108	100%
ПИТАЛЬНІ:						
Питання з метою відповіді	8	12	26	8	54	68%
Перепитування	-	-	-	-	-	-
Непряме запитання з відтінком емоцій	5	7	8	5	25	32%
Усього:	13	19	34	13	79	100%

Найбільш кількісно вираженою з-поміж семантичних груп НР є група стверджувальних НР, яка має такі підгрупи: 1) власне стверджувальні, які безпосередньо є засобом моделювання позитивної відповіді на запитання, поставлене співбесідником: – *Ну, що? – спитав він, глядячи їй у очі. – Добре, синку, добре, все добре. – Пристав, приймив? – Аякже, аякже! За місяць заручини (Франко, 1978b); – Але ж ви, здається, були в війську? – Так. Власне тоді, як я пана меценаса вчив, мене з шостої класи відібрали до війська. Дурний чоловік був (Франко, 1978c); 2) НР, в яких закладено модальне значення згоди з чим-небудь, функційною особливістю яких є не вираження конкретної позитивної відповіді на запитання, а експлікація позитивної реакції на емоційно-стверджувальні, питальні або заперечні репліки співрозмовника, наприклад: – *Ах! Ото з мене забудько! Пан Стальський, мій домашній інструктор у третій... ні, pardon, у другій гімназійній класі! – Так, так, так! – притакував Стальський і руками, і головою, і всім тілом (Франко, 1978c); – Буде содома в повіті. Підуть переслідування, гонення, пакості, – задумчиво мовив о. Семенович. – Авжеж! Де дрова рубають, там тріски летять (Франко, 1978c); 3) НР, у яких, окрім ствердження чи згоди, виражено підсумок почутого, побаченого і ставлення мовця до нього, які, на думку Б. Кулика, є «емоційно-вольовими засобами мовлення, які формуються за різних обставин, найчастіше тоді, коли людина впродовж певної паузи попередньо щось обмірковує, виявляє збентеження, глибоко переживає...» (Кулик, 1961: 319). Майже всі НР такого підтипу репрезентовані аналітичними структурами, наприклад: – *Ніщо нас не гонить. Будемо ждати доброї нагоди. – Ну, нехай і так. А друга річ. У сього вовка в гнізді, певно, не все є готові гроші (Франко, 1978c); – «...». Мій директор вигадав новий спосіб фабрикації воску, то не хотів би, щоби тото розголошувалося. – Гм, та воно-то так... – проговорив Бенедьо, не знаючи, що ліпшого сказати (Франко, 1978c). Зафіксовано один випадок функціонування тавтологічної конструкції нерозчленованого типу: *Прошу не гніватися... я вже тоді був парубок під вусом. Що правда, то правда (Франко, 1978c) та один випадок вживання мовленнєвої реакції в питальній формі зі стверджувально-окличною інтонацією, що демонструє здивування співбесідника від почутого: – *Як то страчена? – А так! Я вже говорив де з ким із обивателів і чув думку, що віче треба киче дозволити. – Невже се так! – скрикнув маршалок, зриваючися з місця, і тільки тоді похопився, що сей викрик був нетактовний (Франко, 1978c); 4) стверджувальні НР, які виступають на позначення підтвердження міркувань, поглядів самого мовця. НР такого підтипу експлікуються здебільшого стверджувальною часткою **так** самостійно в поєднанні з різними частинами мови, рідше – з іншими видами часток: «*Нехай гине, нехай умирає, на злість сьому нелюдові, сьому тиранові! От так! От так!*» (Франко, 1978b); інколи – іншими частинами мови: – *Овва, велике діло, і що ж нам суд зробит? То прецінь наші коні. То ви посидите собі!.. – Так? – відказав протяглим голосом їх товариш. – То******

дуже добре! (Франко, 1978a); *Стальський став раптом, мов облитий водою. Справді! Він і не подумав про се!* (Франко, 1978с). Досліджувані НР такого підтипу характерні саме для монологів або внутрішнього мовлення, коли персонаж самостійно намагається розібратися у власних почуттях, емоціях чи знайти відповіді на певні ситуації, саме тому часто в мовленні персонажа такі НР функціонують у контексті роздумів, міркувань, формування власних висновків із підвищеною чуттєвістю та оклично-стверджувальною інтонацією.

У досліджуваних творах зафіксовано чимало заперечних НР, які поділяються на: 1) власне заперечні, що виступають у функції заперечної репліки-відповіді на конкретно поставлене запитання співрозмовником. Власне заперечні НР представлені у творах заперечною часткою **Ні**: – *Донька ваша? – спитав Бенедьо. – Ніби донька, але не рідна. – Пасербиця? – Ні, небоже. Вона тутешна, а я не тутешний!* (Франко, 1978b); – *Пан меценас, певно, на дворець ідуть? – запитав Стальський. – Ні!* (Франко, 1978с); одиничними випадками вживання інших частин мови у значенні частки **Ні**, але часом демонструє ослабленість заперечної позиції: – *Правда се, пане Лейбо? – запитав Євгеній. – Неправда! – Ага, преці маємо відповідь. – Нехай свідки скажуть, – мовив Ілько. 108(перехресні); – Але, може, то знов яке вбійство? – запитав президент. – Ледво. Ані слідів мордування, ані слідів рабунку не знати* (Франко, 1978с). Подекуди НР такого підтипу зазнають емоційного підсилення, підвищеного інтонаційного виділення та змістової вагомості в результаті повторення заперечної частки **ні** або її вживання в поєднанні з іншими частинами мови, наприклад: – *Так що ж діяти, – не то сказав, не то зойкнув Бенедьо, – невже ж опустити зовсім руки і здатися на їх ласку? – Ні, і ще раз ні!* – живо підхопив Андрус (Франко, 1978b); – *А що, відступив жид від оскарження? – Е, ні!* (Франко, 1978с); – *Добрий вечір вам! Може, в чім перешкоджаю? – Ні, ні! Знаєте прецінь, що тепер ніт у мене ніякого діла! Будьте ласкаві, сідайте!* (Франко, 1978a); 2) заперечні НР, що виражають незгоду з пропозицією, міркуваннями чи діями співрозмовника (Кулик, 1961: 321). НР цього підтипу не є відповіддю на запитання, а виражають заперечну позицію персонажа на попередню репліку співрозмовника, тим самим демонструючи незгоду з позицією інших. Вони можуть функціонувати як НР заперечного змісту на розповідні або спонукальні речення-репліки з підвищеною інтонацією або без неї. Більшість випадків зафіксовано використання заперечної частки **Ні**, що нейтралізує емоційний тон висловлення: – *Ну, то ходім де до іншого шинку. Візьмемо сепаратку. Вип'єш, розігрієшся. Або ляжеш троха. – Ні, не ляжу. Страшно мені.* (Франко, 1978с); – *Що вам до них? Нехай злодії сидять! – Ні, приятелю! – сказав Петрій* (Франко, 1978d). Зафіксовано кілька випадків функціонування заперечної повторюваної частки **Ні** з іншими частинами мови або інших частин мови в ролі заперечної частки **Ні**, у результаті чого простежується змістово-модальна варіативність НР, оскільки вони набувають додаткових значенсвих відтінків заперечення: категоричності, впевненості, сумніву, вагання тощо, часом підсилюється емоційна виразність репліки: – *Кажу вам ще раз, її нема тут. Була перед тим у канцелярії, не застала мене, ждала і пішла, забувши отсей саквоязжик. – Неправда! Неправда! Вона перед хвилию була тут і мусить бути тут. Ану, панове! – мовив він, обертаючись до свого товариства* (Франко, 1978с); – *Ні, ні, ні, – знов якось гарячково-болісно перехопив Прийдеволя, – не боюся комісії! Що комісія? (Франко, 1978b); «Ну, не хочеш, то не хочеш, – мовив я. – Я також не хочу, щоб ти тікала від мене або топилася. Уступлю тобі сей раз, а властиво, зажду, аж поки схочеш». «Ніколи, ніколи!»* (Франко, 1978с); 3) заперечні НР, якими мовець заперечує самому собі. Метою використання таких речень мовцем є доведення самому собі правильності чи неправильності або доцільності власної позиції, пошуки відповідей на запитання, що виникають під час роздумів персонажа. Найчастіше представлені заперечною часткою **Ні**, часом її повторенням або сполученням з іншими частинами мови, поодиноким – випадками функціонування інших частин мови в ролі заперечної частки **Ні**: *Вона зірвалася, мов опарена, – бачите, не привикла до того, щоби з нею говорено по правді і по щирості. «Ні, ні, ні! Не хочу! Одной хвилі не стерплю, щоб обік мене жила в домі наложниця могого мужа!»* (Франко, 1978с); – *Що, – сказав неприязно Сень, почувши се, – я мав би бути вашим касієром? Ніколи! Я віднині й зовсім не хочу належати до вас! Ані я, ані мій брат* (Франко, 1978b); *«Що ж, – думалось йому, – може, воно й так... може, й ліпше, що одним лихим чоловіком менше на світі?... Але чи від того ліпше добрим людям? Зовсім ні! Чи від того легше стане хоть би тим самим рінникам, що тішаються його загибеллю? І то ні. Прийде другий касієр на его місце і буде так само або й ще дужче кривдити їх* (Франко, 1978b).

За семантикою питального значення НР представлені в досліджуваних творах трьома групами: 1) питальні НР, адресовані співрозмовнику з метою отримати відповідь на конкретно сформульоване питання або запитання з приводу якоїсь події чи явища (Кулик, 1961: 323), які в романах морфологічно представлені стверджувальною часткою **Так** у питальній позиції, самостійно або в поєднанні з іншими частинами мови: – *То ви, паничу, хочете, як чую, говорити про згоду? Так? А, то дуже добре, як ви вже раз нагадали собі віддати правдивим власникам те, що їх, – бо я думаю, що не під іншою умовою йдете зі мною на згоду!* (Франко, 1978d); *Прошу, жіночко, не хмурся! – Моя лоба жіночка дивується, що я на таке сімейне свято запросив постороннього гостя. Адже так?* (Франко, 1978с); зрідка – питальними частками **Га** і **Ну**: *А якби він Selbsthilfe порозумів так, що треба брати за ножі та різати жидів? Га?* (Франко, 1978b); – *А відтак... це одно. (Бенедьо запинаяся в мові). Чи подумали ви... – Над чим? – Над тим, що саме найголовніше? – Ну? – Яка користь і для кого користь буде з вашої роботи?... Лице Матія прояснилося трохи при тих словах* (Франко, 1978b). Інколи семантика питальних НР представлена у вигляді питальних структур, стержневим компонентом яких є сполучення часток з іншими частинами мови або, які виражені за допомогою інших частин мови, зокрема прислівників та іменників у функції частки питального НР: – *А не підеш ти собі, ти, голодриго, га? Ту не мож тепер ити! – А то чому ні? – питав Іванко не своїм голосом. – Бо тому, що*

ні! (Франко, 1978a); – *Справа спорна, нема сумніву, але наскільки я її знаю, селяни можуть виграти. – Чи справді?* – *Се моє переконання, якого я набрав, простудіювавши докладно акти* (Франко, 1978с); *Нехай се все йде з тим часом. Але на будуще пам'ятай! Будь добра, будь така, як була зразу, моя люба, маленька кіточка, моя курочка, моя красавичка! Добре?* (Франко, 1978с); 2) питальні НР, які мають характер перепитування, коли сам мовець прагне дізнатися відповідь на те, що його цікавить, у чому він прагне розібратися. Таких випадків зафіксовано лише кілька, окрім цього, питальні НР такого типу супроводжуються додатковими уточнювальними питальними конструкціями, які присутні в мовленні персонажа як доповнення самого запитання: – *Ну, ти, Ілько – як там тебе? – Марусяк, признаєш себе винним? – запитав суддя. – Ні, – відповів Ілько. – Ні? Як то ні? Адже ж ти бив Лейбу. – Та бив* (Франко, 1978с); 3) НР, які втілюють непряме запитання з відтінком емоції: здивування, вагання, обурення тощо і представлені автономною стверджувальною часткою в питальній функції або в поєднанні з іншими частинами мови: – *Олексо, – відповів Андрій, – не думайте, що ви погрозою або навіть муками дізнаєтеся від мене про ту тайну! – Так? То побачимо!* – крикнув Олекса, і очі його заіскрилися диким, скаженим огнем (Франко, 1978d); – *Го, го, братчику, знаю я, що тебе за ланцюг тягне до поліції! Чув я децю в селі. – І що ж? А якби й так?* – Ні, ні... правда, нічого дивного! (Франко, 1978d). Кількісні підрахунки питальних НР типу непрямого запитання свідчать про поодинокі функціонування питального займенника **що**, питального прислівника **як**, які втілюють досить інтенсивну емоцію подиву, осуду тощо, що призводить до ослаблення питальної семантики та набуття реченням окличного підсилення: – *А нині рано сам маршалок був. – Що? – Сам маршалок. Чвіркою заїхав. До адвоката ходив нагору. – Ова! – скрикнув Вагман, чудуючись* (Франко, 1978с); – «...». *Розбійники змовилися на нашу душу! – Як? Що? Чи правда? Хто казав? Відки знаєте? – гомоніли жиди, тремтячи зо страху* (Франко, 1978b).

Найменш вживаними у творах є модальні слова як граматичні центри НР (Таблиця 3. Модальні слова у функції НР).

Таблиця 3

Модальні слова у функції НР

Модальні слова	«Петрії й Довбушуки» (1 ред.)	«Борислав сміється»	«Перехресні стежки»	«Петрії й Довбушуки» (2 ред.)	Усього	
Значення реальності, достовірності	-	13	17	-	30	91%
Значення можливості, імовірності	-	-	3	-	3	9%
Усього		13	20	-	33	100%

На відміну від вигуків та часток у ролі головних репрезентантів НР, функційно модальні слова представлені лише двома групами (Українська мова : енциклопедія, 2004: 367): 1) ті, що передають значення реальності, достовірності, ствердження, виражені самостійно вжитими модальними словами або в сполученні з частками, вигуками, сполучниками у функції вигуків або транспонованими дієслівними формами дієслова розуміти: *Що би тоді жиди зробили? – А! А й справді! От гадка добра! – скрикнули побратими в один голос. Навіть Андрусеве лице трохи роз'яснилося* (Франко, 1978b); – *Я би радив зараз на вічі, з-посеред хлопів, арештувати сього панича. Се раз назавсіди заріже його в їх очах, зробить його неможливим, – мовив рішучо маршалок. – Розуміється, розуміється! Тільки на власну руку я не можу сього зробити* (Франко, 1978с); – *А що? Маєш що цікавого? – запитав Шнадельський. – Авжеж! Ідемо до Вагмана. – Чого? – Ну, звісно. Завтра до Америки* (Франко, 1978с). Такі речення вжито на позначення беззаперечності того, що відбувається або про що йде мова, та зі значенням ствердності, безсумнівності у словах і вчинках. У деяких випадках модальні слова *певно, напевно*, попри своє лексико-граматичну особливість вираження невпевненості, сумніву, функціонують у ролі прислівника *справді*, що стає передумовою віднесення таких модальних слів до розряду модальних слів зі значенням ствердження, впевненості: – *А тепер що? – говорив далі Герман. – Син наш у Львові... Ну, треба, щоби молодий чоловік замолоду чогось навчився... – Певно, певно!* (Франко, 1978b); 2) ті, що виражають значення можливості, імовірності, припущення і представлені прислівниками *можливо* та *напевно* у значенні *можливо*, що свідчить про певні сумніви у словах, вчинках і того, що відбувається навколо: – *Ну, а під час карнавалу побачимось? – питав Євгеній. – Можливо. Я надіюсь бути на балу академіків* (Франко, 1978с); – *То, кажете, з Буркотина хлопц? – допитував Вагман у Барана. – Напевно з Буркотина? – Та напевно. Я говорив з ними, як вийшли від адвоката* (Франко, 1978с).

Отже, лінгвістичне опрацювання модальних компонентів як функційних репрезентантів НР свідчить про те, що їхні морфологічні можливості є дещо обмежені, відповідно і звужена семантична спеціалізація, яка зводиться до функціонування окремих предикативно-модальних та атрибутивно-модальних прислівників.

Висновки. Результати здійсненого відсоткового підрахунку свідчать, що найчастотнішими НР є у творі «Перехресні стежки», найменш частотними – у творі «Петрії й Довбушуки» (2 ред.), що ще раз підтверджує тезу про те, що таке використання НР автором пов'язане як із літературними тенденціями того часу, так із планованими авторськими виправленнями у творі «Петрії й Довбушуки» 2 редакції.

Проаналізований мовний матеріал дає змогу зазначити досить широку семантичну амплітуду НР. Окрім цього, НР є досить розгалуженими структурно та репрезентовані морфологічно різними мовними одиницями. Отже, варто зазначити, що саме функційно-змістові параметри впливають на формування семантичних груп НР, усередині яких наявний різноманітний діапазон значень мовленнєвих емоційно-експресивних елементів, які реалізують у контексті конкретної комунікації. Функційний потенціал кожного типу НР полягає в їхній здатності ставати своєрідними відповідниками повноцінних простих чи складних речень і зміщувати інформаційну, змістову й композиційну структуру тексту.

Список використаних джерел:

1. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
2. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2. Синтаксис: Підручник. Київ : Радянська школа, 1961. 286 с.
3. Личук М. І. Мовні та позамовні чинники появи синтаксично нечленованих речень. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство* : Міжвуз. зб. наук. ст. Вип. XXI. 2009. С. 613–619.
4. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820, [2] с. : іл.
5. Франко І. Я. Повісті та оповідання (1875–1878). Київ : Наукова думка, 1978. Т. 14. 479 с.
6. Франко І. Я. Повісті та оповідання (1878–1882). Київ : Наукова думка, 1978. Т. 15. 512 с.
7. Франко І. Я. Повісті та оповідання (1896–1900). Київ : Наукова думка, 1978. Т. 20. 487 с.
8. Франко І. Я. Повісті та оповідання (1904–1913). Київ : Наукова думка, 1978. Т. 22. 521 с.
9. Шultzjuk К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References:

1. Vintoniv M. O, Vintoniv T. M., Mala Yu. V. (2018). Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsiyi v ukrayins'komu politychnomu dyskursi: monohrafiya. [Syntactic means of expression in Ukrainian political discourse: monograph]. Vinnytsia : TOV «TVORY» [LLC «WORKS»]. 336 s. [in Ukrainian].
2. Kulyk B. M. Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Ch. 2. Syntaksys: Pidruchnyk. [Course of modern Ukrainian literary language. Part 2. Syntax: Textbook]. Kyiv : Radianska shkola, 1961. 286 s.
3. Lychuk M. I. Movni ta pozamovni chynnyky poiavy syntaksychno nechlenovanykh rechen. [Linguistic and non-linguistic factors of the emergence of syntactically unarticulated sentences]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii. Seriya: Lihvistyka i literaturoznavstvo: Mizhvuz. zb. nauk. st. Vyp. XXI. 2009. S. 613-619.*
4. Ukrayins'ka mova: entsyklopediya / NAN Ukrayiny, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy; redkol.: V. M. Rusaniv's'kyu [ta in.] (2004). Vyd. 2-he, vypr. i dopov. Kyiv : Vyd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M. P. Bazhana. 820, [2] s. [in Ukrainian].
5. Franko I. Ya. (1978). Povisti ta opovidannia (1875-1878) [Stories and short stories (1875–1878)]. Kyiv : Naukova Dumka [Scientific thought]. T. 14. 479 p. [in Ukrainian].
6. Franko I. Ya. (1978). Povisti ta opovidannia (1878-1882) [Stories and short stories (1878–1882)]. Kyiv : Naukova Dumka [Scientific thought]. T. 15. 512 p. [in Ukrainian].
7. Franko I. Ya. (1978). Povisti ta opovidannia (1896-1900) [Stories and short stories (1896-1900)]. Kyiv : Naukova Dumka [Scientific thought]. T. 20. 487 p. [in Ukrainian].
8. Franko I. Ya. (1978). Povisti ta opovidannia (1904-1913) [Stories and short stories (1904-1913)]. Kyiv : Naukova Dumka [Scientific thought]. T. 22. 521 p. [in Ukrainian].
9. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy: Pidruchnyk. [Syntax of the Ukrainian language: Textbook]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademii», 2004. 408 s.